

ըլլալով, [Սուլթանը. վ. Մ.] կը վախճայ որ ապստամբին կամ դաւադրեան, քանի որ զանգահարու մը մեծ թիւով ժողովուրդ կը հաւաքէ. ոչ ալ երգե-
հոն կայ ոճէ եկեղեցիի մէջ, քանի որ երբեմն, ո-
ւել տօնական օրուան, շէտորներով պատարա-
գի կ'ընկերանան Պոլսոյ մէջ:

Խոսան.- Եւ ինչպէ՞ս պատարագի կը կանչեն վա-
նականները կամ եկեղեցականները:

Փետրո.- Փայտէ ու երկաթէ զանգակներ ունին
զորս այստեղի մասն կը հնչեցնեն:

Մաթա.- Չեմ հասկնար ինչպէ՞ս կարելի է այդ:

Փետրո.- Բարակ, մեղ ու երկար տախտակ մը,
առնուազմ՝ վեց կանգուն. մէջտեղը կանթ մը ու-
նի՝ փոսի կանթի պէս, եւ մէկ ձեռքով կը բերեն օ-
ղին մէջ, առանց հագուստ թէ այլ բան դաչելու, եւ
միւս ձեռքը մտրճ մը, որով ամբողջ վանքը կը
շրջին հնչեցնելով տախտակը եւ հնչիւնի բոլոր
պն տարբերութիւնները կը ստեղծեն, զորս մենք
կ'ընենք մերիններով» (էջ 282):

5 Արեւելքի մէջ գտնուող քրիստոնէայ առասպելա-
կան երկրի մը թագաւորը, երբեմն նոյնացուած է
Եթովպիոյ թագաւորին հետ:

6 Մասիսի ստորոտը գտնուող Ակոռի գիւղը, որ
1840ի մեծ երկրաշարժին կործանած է:

7 Բերոսոս՝ Բ.Ա. Գ. դարու պատմիչ, որ իր «Բաբելո-
նականք»ին մէջ նկարագրած է ջրհեղեղի եւ Նո-
յեան տապանի անցքերը, թէ տապանը տե-
ղադրած է Կորդուաց աշխարհը (Արարատի եր-
կիր):

8 Ինչպէս սովորութիւն է երոպական մատենագ-
րութեան մէջ, «Սոֆի» ցեղանունը - որ կը բնորո-
շէր պարսկական ղըզլուպաշ («կարմիր գլուխ») ցեղը -
դարձած է նաեւ պատուանուն: Մուշի 1504ի յիշատակարան մը կը նշէ, թէ «...վասն մե-
ղաց մերոց մատնեալ է զմեզ Աստուած ի ձեռն օ-
տար եւ այլադէմ արիւնարբու ազգին, որ Կարմիր
գլուխ Սոֆի ասեմ...» (Հայ ժողովրդի պատմու-
թիւն, Բ. IV, Երեւան, 1972, էջ 82):

9 Էջմիածին:

10 Թաւրիզը Պարսկաստանի մայրաքաղաքն էր սե-
ֆեան հարստութեան ժամանակաշրջանին: Սա-
կայն, 1558ին Պարսկաստանի գահակալը Թահ-
մազ Ա. շահն էր (1524-1576), որուն անունը եւ
բնագրին մէջ յիշուած Alaziaquin-ը իրարու հետ
աղերս չունին: Այս վերջին անունը, մեր կարծի-
քով, թերեւս կրնայ կապ ունենալ շահի եղբոր Ալ-
խազ Միրզայի հետ, որ 1546-47ին անցաւ թուր-
քերու կողմը՝ Թահմազի դէմ իր փորձած ապս-
տամբութեան ճնշումէն ետք:

11 Carad կրնայ Կարսը ըլլալ, իսկ Bidlizը՝ Պիթիսն
է: Կարսիա Սալիներո, ծանօթագրութեան մէջ
(էջ 502) ճիշտ կերպով այս նոյնացումը բերել է
ետք, վերլուծական ցանկին մէջ (էջ 512) կ'առա-
ջարկէ Թիֆլիսը, ինչ որ վրիպում մըն է: Ինչ կը
վերաբերի իր Hemet-Համաթ (Սուրիա) նոյնացու-
մին (էջ 502), թէն հնարատր, պէտք է ենթադրել
որ հեղինակային սխալ մըն է, քանի որ Սուրիան
երբեք մտած չէ սեֆեան Պարսկաստանի կազ-
մին մէջ:

12 Սալիներո կը նոյնացնէ Hazun եւ Ջախուն (Ռ-
րան) (էջ 502): Մրհան, անշուշտ, Ուրֆան է, որ
սակայն այս շրջանին երբեք պարսիկներու ձեռ-
քը եղած չէ:

13 Միջնադարուն, եւ գոնէ մինչեւ ԺԷ. դար, Սպա-
նիոյ Սանթիակո տէ Գոմփոստելա ժամանող հայ
ուխտաւորները իրենց յատուկ հիւրանոցը ունէին
քաղաքին մէջ եւ, ըստ սպանական այլ աղբիւր-
ներու, իրաւունք ունէին հայկական Պատարագ
մատուցանելու: Այս մասին տե՛ս մեր յօդուածը՝
An Overview of Armenian-Spanish Relations the
Cilician Period, «Հանդէս Ամսօրեայ», 1-12, 1996:

14 «Կիրճիստան» անունի «Կիրճի» արմատը դար-
ձած է վրացի թագաւորի պատուանունը:

ՀԱՅԵՐԻ ԲՆՕՐՐԱՆԸ՝ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՌՆԱՇԽԱՐՀ

Գաբրիելեան Հ. Կ.

Սոյն աշխատութեան նպատակն է
ցոյց տալ՝ որն է Հայի Հայրենիքը, ո-
րոնք են նրա պատմական ու ժամանակա-
կից անուանումները, նրա սահմանները,
բնական Հարստութիւնները, միգրացիոն
կեղծ տեսութեան հետեւանքները, հիմնա-
ւորել Հայի տեղաբնիկ լինելու հանգա-
մանքը:

1. Հայի հայրենիքը

Ոչ Հայկական աղբիւրներից «Բրոկ-
հաուզ-եֆրոն» հանրագիտարանը գրում
է. «Հայաստանը տեղադրուած է ար. երկ.
55 եւ 67⁰-ի միջեւ (Ֆերրոյից Հաշուած)
եւ 37,5-41,75⁰ հիւս. լայնութեան միջեւ:
Նրա երկարութիւնը արեւմուտքից արե-
ւելք հաւասար է 975-1065, իսկ լայնու-
թիւնը՝ 525կմ. այն զբաղեցնում է 375
հազար քառ. կմ»:

Բրիտանական Հանրագիտարանը (The
New Encyclopædia Britannica) առաջին հա-
տորում գրում է, որ Հայաստանը լեռնա-
յին տարածութիւն է Թուրքիայի, Սովե-
տական Միութեան եւ Իրանի տարած-
քում, այն ընդգրկում է 400 հազար քառ.
կմ:

Խորհրդային Մեծ Հանրագիտարանը,
որ հրատարակուել է Մոսկուայում (եր-
րորդ հրատարակութիւն), երկրորդ հատո-
րում գրում է. «Հայկական լեռնաշխարհը
երեք առաջաւորասիական լեռնաշխարհ-
ներից մէկն է, գտնւում է գլխաւորապէս
Թուրքիայում, մասնակիորէն ԽՍՀՄ-ում
եւ Իրանում: Հայկական լեռնաշխարհի
այն մասը, որ գտնւում է ԽՍՀՄ-ում
(Անդրկովկասեան բարձրավանդակ), զբա-
ղեցնում է ՀԽՍՀ տարածքը, վրացական

ԽՍՀ-ի հարաւային եւ Ադրբեջանական
ԽՍՀ-ի արեւմտեան մասը»: Բարձր մշա-
կութային մակարդակ ունեցող երկրնե-
րում ամէնուր նման բնորոշումներ կան:
Մինչեւ վերջերս հրատարակուած քար-
տէզներում խոշոր տառերով գրւում է
«Արմենիա»:

Առաջին համաշխարհային պատերազ-
մից յետոյ, ապա Անդրկովկասում խորհր-
դային կարգեր հաստատուելու ընթաց-
քում «Հայաստան» ընդհանուր անունը
կրող երկիրը բազմուց եւ Հային մնաց
նրա բնօրրանի մի փոքրիկ բեկորը, Հայ-
կական լեռնաշխարհի տարածքի միայն 7-
8%-ը՝ 29,8 հազ. քառ. կմ:

Լեռնաշխարհի արեւմտեան մասում,
որին յաճախ Արեւմտեան Հայաստան էին
անուանում, մինչեւ 1915 թուականը ապ-
րում էին Հայեր եւ շատ շրջաններում
նրանք բնակչութեան մեծամասնութիւնն
էին կազմում: Այստեղ առ այսօր պահ-
պանուել են հազարամեակների ընթաց-
քում կառուցած Հայկական եկեղեցիները,
բերդերը, կամուրջները եւ Հայի ձեռքով
կերտած ճարտարապետական այլ յուշար-
ձաններ: Առաջին համաշխարհային պա-
տերազմի աւարտին յաղթանակած արեւմ-
տեան զօրեղ պետութիւնների անտարբե-
րութեան հետեւանքով այդ ամբողջ տա-
րածքը մնաց Թուրքիային, եւ ամբողջ
աշխարհին յայտնի է, թէ ինչու այնտեղ
այլեւս ոչ մի Հայ չկայ:

Արեւելեան Հայաստանում էլ (նախ-
կին Ռուսական կայսրութեան սահմաննե-
րում) խորհրդային կարգեր հաստատուե-
լուց յետոյ Ռուսաստանը Հայաստանի
տարածքի մի մասը զիջեց Թուրքիային